

8-sinf

MAVZU: HUQUQIY XULQ-ATVOR

Reja:

1. Huquqiy xulq-atvor xususiyatlari
2. Huquqiy xulq-atvor turlari
3. Huquqiy xulq-atvorning shakllari

Huquqiy xulq-atvor xususiyatlari

Huquqiy xulq-atvor — bu insonning jamiyatda oʻrnatilgan qonun-qoidalar va huquqiy meʼyorlarga mos ravishda oʻzini tutishi va harakat qilishi demakdir. Yaʼni inson oʻz harakatlarini qonun talablariga muvofiq amalga oshirsa, bu huquqiy xulq-atvor hisoblanadi.

Huquqiy xulq-atvor quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

- **Qonuniylik** – insonning har bir harakati amaldagi qonunlarga mos boʻlishi kerak.
- **Masʼuliyatlilik** – inson oʻz harakatlari va qarorlari uchun javobgar boʻlishi zarur.
- **Onglilik** – inson qonun-qoidalarni bilib, oʻz xatti-harakatlarini tushungan holda ongli ravishda boshqaradi.
- **Jamiyat manfaatiga xizmat qilish** – huquqiy xulq-atvor jamiyatda tartib, adolat va tinchlikni taʼminlashga yordam beradi.

Huquqiy xulq-atvor jamiyatdagi tartibni mustahkamlaydi. Agar har bir inson qonunlarga hurmat bilan qarasa va ularga amal qilsa, jamiyatda adolat va barqarorlik taʼminlanadi.

Huquqiy xulq-atvor turlari

Huquqiy xulq-atvor odatda bir necha turlarga boʻlinadi. Ular insonning qonunlarga qanday munosabatda boʻlishini koʻrsatadi.

1. Ijobiy huquqiy xulq-atvor

Ijobiy huquqiy xulq-atvor — bu shaxslarning huquq normalariga ongli ravishda rioya etishi, qonun talablarini faol bajarishi hamda jamiyat va davlat manfaatlariga mos ravishda huquqiy jihatdan maqbul harakatlarni amalga oshirishidir.

2. Passiv huquqiy xulq-atvor

Passiv huquqiy xulq-atvor — bu shaxslarning qonun bilan taqiqlangan xatti-harakatlarni sodir etmaslik orqali huquqiy normalarga amal qilishi, yaʼni faol harakat qilmasdan huquqiy tartibni saqlashidir.

3. Huquqbuzarlik bilan bog'liq xulq-atvor

Huquqbuzarlik bilan bog'liq xulq-atvor — bu shaxsning amaldagi huquq normalarini buzuvchi, jamiyatga zarar yetkazuvchi yoki zarar yetkazish xavfini tug'diruvchi aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik bilan sodir etilgan) harakat yoki harakatsizligidir.

Bu qonun-qoidalarga zid bo'lgan harakatlarni anglatadi. Masalan, o'g'irlik qilish, pora berish yoki olish, tartibni buzish kabi harakatlar huquqbuzarlik hisoblanadi.

Huquqiy xulq-atvorning shakllari

Huquqiy xulq-atvor turli shakllarda namoyon bo'ladi. Bu shakllar insonning qonunlarga qanday amal qilishini ko'rsatadi.

1. Qonunlarga rioya qilish.

Qonunlarga rioya qilish — bu shaxslar va tashkilotlarning amaldagi qonun hujjatlarida taqiqlangan xatti-harakatlarni sodir etmaslik orqali huquqiy normalarga bo'ysunishi, ya'ni passiv shakldagi huquqiy xulq-atvoridir.

2. Qonun talablarini bajarish

Qonun talablarini bajarish — bu shaxslar va tashkilotlarning qonun hujjatlarida belgilangan majburiyatlarni faol ravishda ado etishi, ya'ni muayyan harakatlarni amalga oshirish orqali huquqiy normalarni ro'yobga chiqarishidir.

3. Huquqlardan foydalanish

Huquqlardan foydalanish — bu shaxslarning qonun hujjatlarida berilgan subyektiv huquqlarini o'z ixtiyori asosida amalga oshirishi, ya'ni o'z manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun huquqiy imkoniyatlardan erkin foydalanishidir.

4. Huquqni qo'llash.

Huquqni qo'llash — bu vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan aniq hayotiy holatga nisbatan huquq normalarini tatbiq etish orqali individual huquqiy qarorlar (masalan, qaror, hukm, farmoyish) qabul qilish faoliyatidir.

Huquqiy xulq-atvor shakllariga amal qilish jamiyatda adolat, tartib va qonun ustuvorligini ta'minlaydi. Har bir o'quvchi qonun-qoidalarga hurmat bilan qarab, o'z hayotida huquqiy xulq-atvorni namoyon qilishi muhimdir.

Amaliy misollar

1-misol. Huquqiy xulq-atvor xususiyatlari (qonuniylik va ongli qaror)

Vaziyat:

Maktab hududida videokuzatuv kameralari o'rnatilgan. Qoidaga ko'ra, o'quvchilar dars vaqtida hududni tark etmasligi kerak.

Bir kuni tanaffus paytida 3 nafar o'quvchi (Shohruh, Bekzod, Azamat) maktab orqasidagi kichik darvoza orqali chiqib, yaqin do'konga borishni rejalashtirdi. Ular "bu yerda kamera yo'q, hech kim bilmaydi" deb hisoblashdi.

Ular bilan birga turgan Alisher ham bu taklifni eshitdi va u ham chiqish yoki qolish o'rtasida qaror qabul qilishi kerak bo'ldi.

Tahlil:

Bu yerda:

- aniq qoida mavjud (hududni tark etmaslik);
- qoidani buzish imkoniyati bor (nazorat cheklangan);
- qaror ongli qabul qilinadi.

Agar Alisher qoidani buzsa — bu noqonuniy harakat. Agar u qoidani saqlasa — bu huquqiy xulq-atvor.

Xulosa:

Huquqiy xulq-atvor — nazorat bo'lmagan holatda ham qonunga amal qilishdir.

2-misol. Huquqiy xulq-atvor turlari (faol, passiv va noqonuniy pozitsiyalar)**Vaziyat:**

Sinfda maktab kutubxonasidan olingan 6 ta kitob yo'qoldi. Keyin ma'lum bo'lishicha, 2 nafar o'quvchi kitoblarni qaytarmasdan, uyida saqlab kelayotgan ekan.

Bu holatni 4 nafar o'quvchi avvaldan bilgan:

- 2 nafari buni ko'rib turib sukut saqlagan;
- 1 nafari "bu noto'g'ri" deb aytgan, lekin hech qanday chora ko'rmagan;
- 1 nafar o'quvchi (Dilnoza) bu haqda sinf rahbariga xabar bergan.

Tahlil:

Bu yerda uch xil xulq-atvor mavjud:

- sukut saqlash — passiv xulq;
- og'zaki e'tiroz, lekin harakatsizlik — cheklangan faollik;
- xabar berish — faol huquqiy xulq.

Huquqiy jihatdan, kitobni qaytarmaslik — jamoat mulkiga zarar yetkazish hisoblanadi.

Xulosa:

Faol huquqiy xulq-atvor — huquqbuzarlikni bartaraf etishga xizmat qiladi.

3-misol. Huquqiy xulq-atvor shakllari (huquqdan foydalanish va himoya qilish)

Vaziyat:

Maktab oshxonasi. Navbat tizimi joriy qilingan. Tushlik paytida 15–20 nafar o‘quvchi navbatda turibdi. 3 nafar o‘quvchi esa navbatni chetlab, oldinga o‘tib ketdi.

8-sinf o‘quvchisi Shaxnoza bu holatni ko‘rib, avval boshqalarning noroziligini eshitdi, keyin oshxona xodimiga murojaat qildi va navbat qoidasiga amal qilishni so‘radi.

Tahlil:

Bu yerda:

- qoida buzildi;
- boshqalarning huquqi cheklandi;
- Shaxnoza o‘z huquqidan foydalandi;
- u qonunni himoya qildi.

Xulosa:

Huquqiy xulq-atvor — o‘z huquqini bilish va uni himoya qilishdir.

4-misol. Huquqbuzarlik bilan bog‘liq xulq-atvor (manfaatlar to‘qnashuvi va adolatsiz qaror)

Vaziyat:

Sport musobaqasi. Hakam o‘yin natijasini baholashda o‘z qarindoshi o‘ynagan jamoaga ustunlik berdi. Videoyozuvda qarshi jamoa ko‘proq gol urgani aniq ko‘ringan.

Musobaqada qatnashgan o‘quvchilar bu holatni muhokama qildi. Ayrimlar norozi bo‘ldi, lekin ko‘pchilik “bu yerda hamisha shunday” deb qabul qildi.

Tahlil:

Bu holatda:

- manfaatlar to‘qnashuvi;
- adolatsiz qaror;
- ishonchning yo‘qolishi mavjud.

Bu — korrupsiyaviy xulq-atvorning namunasi (shaxsiy manfaatni ustun qo‘yish).

Xulosa:

Noxuquqiy xulq-atvor — adolat va ishonchni izdan chiqaradi.

5-misol. Qonunga rioya qilish va immunitet (jamoat mulki va shaxsiy qaror)

Vaziyat:

Mahalla kutubxonasi. O'quvchi Kamron kitob oldi, lekin muddati tugasa ham qaytarmadi. Kutubxonachi uni bir necha marta ogohlantirdi. Shu bilan birga, Kamron kitobni yo'qotib qo'yganini yashirmoqda.

Uning do'sti unga "yangi kitob olib kelib bersang bo'ldi, hech kim bilmaydi" deb maslahat berdi.

Tahlil:

Bu yerda:

- majburiyatni bajarmaslik;
- ma'lumotni yashirish;
- "aylanma yo'l" orqali muammoni hal qilish taklifi mavjud.

Bu holatda to'g'ri qaror — haqiqatni aytish va mas'uliyatni qabul qilish.

Xulosa:

Huquqiy xulq-atvor — mas'uliyatni yashirmasdan, qonuniy yo'l bilan hal qilishdir.

Keys-savollar

1-keys. Huquqiy xulq-atvor xususiyatlari

Vaziyat

Yoshlar uchun tashkil etilgan kutubxonada elektron kartalar orqali kirish tizimi joriy etilgan edi. Har bir o'quvchi faqat o'z kartasi orqali kirishi va undan foydalanishi mumkin edi.

Bir kuni o'quvchi Doston o'z kartasini uyda unutib qoldi. Uning do'sti unga: "Mening kartamdan foydalansang bo'ladi, hech kim tekshirmaydi", deb taklif qildi. Doston bu orqali kutubxonaga osongina kirishi mumkin edi. Shu bilan birga, u tizim qoidalarini buzayotganini ham tushunardi.

U ikki yo'l o'rtasida qoldi: qoidani buzib kirish yoki rasmiy tartibga amal qilib, muammoni hal qilish.

Savollar:

1. Bu vaziyatda huquqiy xulq-atvor nimani anglatadi?
2. Dostonning qaysi harakati qonuniy va qaysi harakati noqonuniy hisoblanadi?
3. Nega "hech kim tekshirmaydi" degan fikr xavfli?
4. Huquqiy xulq-atvor faqat nazorat bo'lganda emas, nazoratsiz holatda ham namoyon bo'ladimi?
5. Agar barcha shu yo'lni tanlasa, tizim qanday ishlaydi?
6. Bu holatni huquqqa zid xatti-harakat deb baholash mumkinmi? Nima uchun?
7. To'g'ri qaror qanday bo'lishi kerak edi?

2-keys. Huquqiy xulq-atvor turlari

Vaziyat

O'quvchilar o'rtasida jamoat transportidan foydalanish bo'yicha holatlar kuzatildi. Ba'zi o'quvchilar yo'l haqini to'lab, qoidalarga rioya qildi. Boshqa ayrim o'quvchilar esa haydovchining e'tiboridan foydalanib, to'lov qilmasdan tushib ketdi.

Yana bir guruh o'quvchilar esa bu holatni ko'rib turib, bunga qarshi hech qanday munosabat bildirmadi.

Natijada bir xil vaziyatda turli xil xulq-atvor namoyon bo'ldi.

Savollar

1. Bu vaziyatda qanday turdagi huquqiy xulq-atvorlarni ko'rish mumkin?
2. Qaysi harakat qonuniy, qaysi biri huquqbuzarlik hisoblanadi?
3. Nega ayrim o'quvchilar qoidani buzadi deb o'ylaysiz?
4. Boshqalarning jim turishi qanday baholanadi?
5. Bu holatni "faol", "passiv" va "huquqqa zid" xulq-atvor turlari bilan qanday bog'lash mumkin?
6. Agar bunday holatlar ko'paysa, jamoat tartibiga qanday ta'sir qiladi?
7. Siz bu vaziyatda qanday yo'l tutgan bo'lardingiz?

3-keys. Huquqiy xulq-atvorning shakllari

Vaziyat

Yoshlar o'rtasida sport musobaqasi o'tkazildi. Qoidaga ko'ra, hakamlar natijani ochiq va xolis baholashi kerak edi. Biroq final bosqichida hakamlardan biri tanish jamoaga yon bosib, baholashda ularga ustunlik berdi.

Musobaqada ishtirok etgan o'quvchilardan biri — Saida bu holatni payqadi. Boshqa ishtirokchilar esa norozilik bildirsa ham, rasmiy murojaat qilishdan qo'rqdi. Saida esa ikki yo'l o'rtasida qoldi: jim qolish yoki rasmiy tartibda e'tiroz bildirish.

Savollar

1. Bu vaziyatda huquqiy xulq-atvorning qaysi shakllari namoyon bo'lmoqda?
2. Hakamning harakati qanday baholanadi?
3. Nega bu holat adolatsizlik hisoblanadi?
4. Saidaning harakati qaysi turdagi huquqiy xulq-atvor bo'lishi mumkin?
5. Nega ayrim odamlar rasmiy murojaat qilishdan qo'rqadi?
6. Agar adolatsizlikka qarshi chiqilmasa, qanday muhit shakllanadi?
7. Huquqiy xulq-atvorning "faol" shakli nimani anglatadi?
8. Siz bu vaziyatda qanday qaror qabul qilgan bo'lardingiz?